

DIONYSIOS STATHAKOPOULOS
Bizans İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi

DIONYSIOS STATHAKOPOULOS Bizans tarihi üzerine çalışmalarıyla bilinen tarihçi, King's College London'da Bizans Çalışmaları bölümünde öğretim görevlisidir. Doktorasını Viyana Üniversitesi'nde "Famines and Epidemics in late Antiquity" ["Antikite'nin sonunda kıtlık ve salgınlar"] adlı çalışmasıyla aldı. Bu çalışması daha sonra kitaplaştırıldı: *Famine and Pestilence in the Late Roman and Early Byzantine Empire: a Systematic Survey of Subsistence Crises and Epidemics*, 2004, Ashgate. Ayrıca Viyana Üniversitesi'nde ve Budapeşte'deki Central European University'de ders vermeye devam etmektedir.

A Short History of the Byzantine Empire

© 2014 Dionysios Stathakopoulos

Bu kitabın yayın hakları Akçalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla
I.B. Tauris @ Co Ltd, London'dan alınmıştır.

İletişim Yayınları 2647 • Tarih Dizisi 133

ISBN-13: 978-975-05-2447-9

© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)

1. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Aybars Yanık

KAPAK Suat Aysu

KAPAK GÖRSELİ I. Justin'in *solidus*'unun ön-arka yüzü
ve İmparatoriçe İrini'nin *solidus*'u

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Salih Kızıl

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

DIONYSIOS STATHAKOPOULOS

Bizans İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi

A Short History of the Byzantine Empire

ÇEVİREN *Cumhur Atay*

Bu kesinlikle Konstantin için...

Kitapta yer alan fotoğraflar aksi belirtilmedikçe yazara aittir.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	11
KİTAP HAKKINDA	13
GİRİŞ	
Bizans Nedir?	19
Fiziksel dünya	24
Krizden I. Konstantin'e	28
Zaman Cetveli	39
BİRİNCİ BÖLÜM	
Doğu Roma İmparatorluğu	
Haline Geliş (330-491)	45
Bölünen imparatorluk	47
Bizans İmparatorluğu'nun başlangıcında	
toplumsal tabakalaşma	56
İstikrar ve ekonomik genişleme	57
Hıristiyan imparatorluğu haline geliş	59
Konstantinopolis'in önemi	62

İKİNCİ BÖLÜM

Akdeniz'in Efendileri (491-602)	67
Jüstinyen Çağı.....	69
Jüstinyen'den sonra imparatorluk.....	75
Merkezileşme süreci.....	78
İmparator ve seçkinler.....	80
Dünyanın sonuna hazırlanmak.....	81
Hıristiyan bir imparatorluk için binalar ve metinler.....	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Geri Çekilme Pazarlığı (602-717)	89
Kısıtlı kaynaklarla en iyisini gerçekleştirmek.....	99
Kuşatma altında bir toplum.....	101
Felaketle baş etmek.....	104

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Hayatta Kalmaktan Yeniden Doğuşa (717-867)	109
İyileşme ve yeniden düzenleme.....	121
İmparator ve rahip.....	125
Kültürel diriliş.....	126
Misyonerlik.....	128

BEŞİNCİ BÖLÜM

Genişleme ve İhtişam (867-1056)	131
İmparatorluk karşı koyuyor.....	135
Toprak ve şan.....	141
İmparatorlar, patrikler ve papalar.....	146
Güçlü bir imparatorluğun sanat ve ideolojisi.....	148

ALTINCI BÖLÜM

Gücün Ortaya Çıkışı (1056-1204)	153
Ekonominin yeniden yapılandırılması.....	164
Merkezden kopuş.....	167
Baskıyla hümanizm arasında.....	168

YEDİNCİ BÖLÜM

Parçalanmanın Mirası (1204-1341)	175
Paleologların yükselişi.....	180
Toplumsal ve ekonomik koşulların çeşitliliği.....	187
Paleolog döneminin başındaki kültürel diriliş.....	191

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Çöküşe Doğru Gidiş (1341-1453)	197
Son nefes.....	203
Zengin yurttaşları olan zayıf bir devlet.....	207
Değişmek ya da değişmemek.....	210

DOKUZUNCU BÖLÜM

Akıbet ve Sonrası	217
Avrupa'daki Bizans.....	226
Bizans araştırmaları.....	230
Bugün Bizans.....	233

EK <i>Bizans'ın Çevresindeki Halklar</i>	237
--	-----

EK OKUMA.....	245
---------------	-----

DİZİN.....	255
------------	-----

TEŞEKKÜR

Geçen üç yılda, hayatımın büyük bir bölümü bu kitabın etrafında döndü. Yolculuk uzundu ve her zaman kolay değildi, yoldayken de burada kabullenmekten çok mutlu olduğum birçok borca girdim.

I. B. Tauris'ten Alex Wright bu projede bana güvendi ve yol boyunca öncülük etti; bu kitap onsuz olamazdı. Üretim ekibi Lisa Goodrum ve Ricky Blue, ayrıca redaktörüm Stephen Cashmore ile çalışmak harikaydı. Bu kitabın ilk aşamasında Diana Newall ve Barbara Rosenwein organizasyon ve yapı sorunlarıyla ilgili paha biçilmez destekler verdi; kilit yapı sorununu bir fincan çay karşılığında, zahmetsizce çözmeme yardım eden Ludmilla Jordanova idi.

Bir bölümün ilerleyip ilerlemediğine bağlı olarak sırasıyla sevinçli ya da çaresiz bir şekilde hep bu kitap hakkında konuşarak etrafımdaki herkesi kesinlikle deli ettiğime eminim. Londra King's College'teki tüm meslektaş ve öğrencilerime, ayrıca dostlarıma ve aileme, alakalı alakasız tartışmayı hep bir şekilde Bizans'a getirdiğim gerçeğine ses etmedikleri için çok müteşekkirim.

Jannis Stouraitis, Kostis Smyrlis, Alicia Simpson, Thierry Ganchou, Alessandra Bucossi, Angeliki Lymberopoulou ve

Sharon Gerstel, hepsi de girdiğimiz birkaç tartışmanın kitaptaki bazı ana argümanları nasıl derinden şekillendirdiğini kabul edecektir. Vlada Stankoviç, Dhvani Patel ve Alessandra Bucosi müsvedde halindeki bölümleri okudu ve sayısız faydalı geri dönüş yaptı. Averil Cameron, Ioanna Rapti, Angelina Chatzathanasiou, Judith Herrin, Vaso Seirinidou ve Solon Chouliaras, hepsi kitabın tam müsveddesini okudu ve değerli yorum, düzeltme ve önerilerini esirgemedi. Beni yalnızca sayısız dil sürçmesi ve hatalardan korumakla kalmadılar, daha mühimi, yola devam etmek için bana güven verdiler.

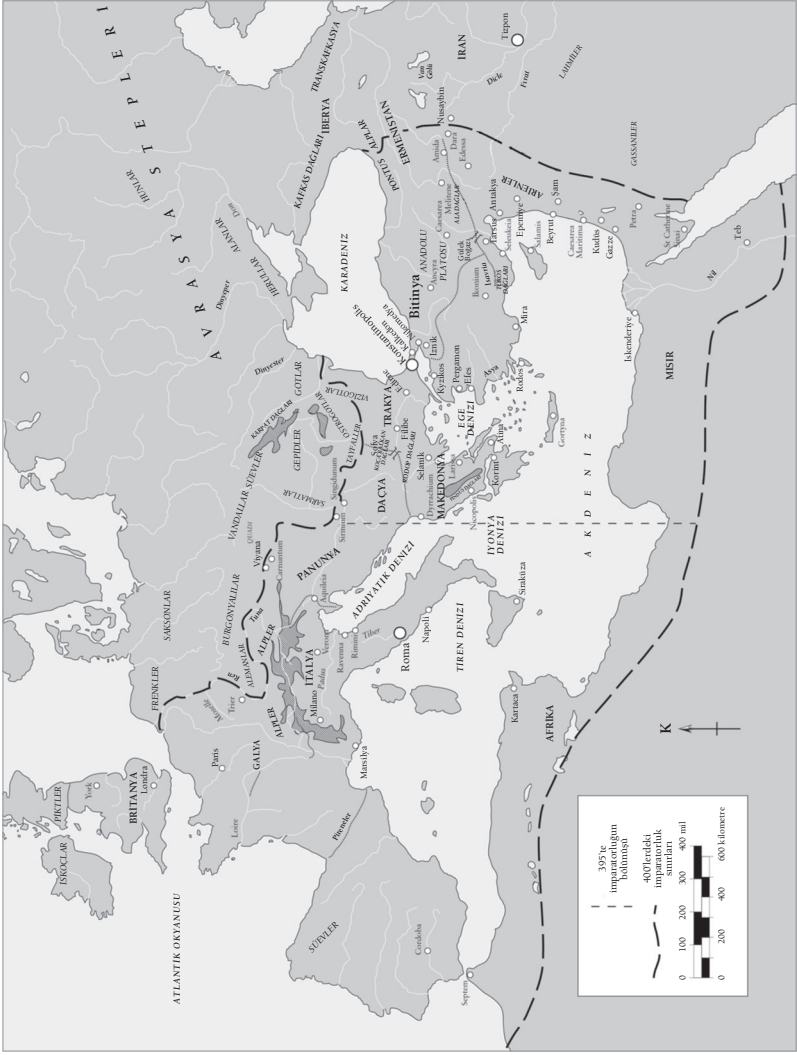
Bana bu kitap için fotoğraf veren tüm dost ve meslektaşlarıma teşekkür etmek isterim. Ayrıca Kay Ehling (Münih), Nadia Gerazouni (The Breeder Galerisi, Atina) ve Angeliki Strati'ye (Kesriye) koleksiyonlarındaki çalışmaların çoğaltılmasına izin verdikleri için teşekkürlerimi sunarım. Maria Cristina Carile bana Ravenna'dan resim tedarik etti, Petros Bouras-Vallianatos ise Athos Dağı Vatopedi Manastırı'ndaki fevkalade resmin alınmasını kolaylaştırdı. Ioanna Rapti bu kitaptaki resimlerin seçilip elden geçirilmesindeki paha biçilmez yardımı için minnettarlığımı hak ediyor.

Ancak bu kısa tarih Konstantin Klein'in destek ve sevgisi olmadan asla yazılamazdı. Olağan öfke nöbetlerime özellikle metanetli bir aziz sabriyle dayandı; gelişmekte olan elyazmasının ilk eleştirel okuru ve en büyük hayranıydı, o yüzden tamamlanan çalışmayı ona adamak bana büyük zevk veriyor.

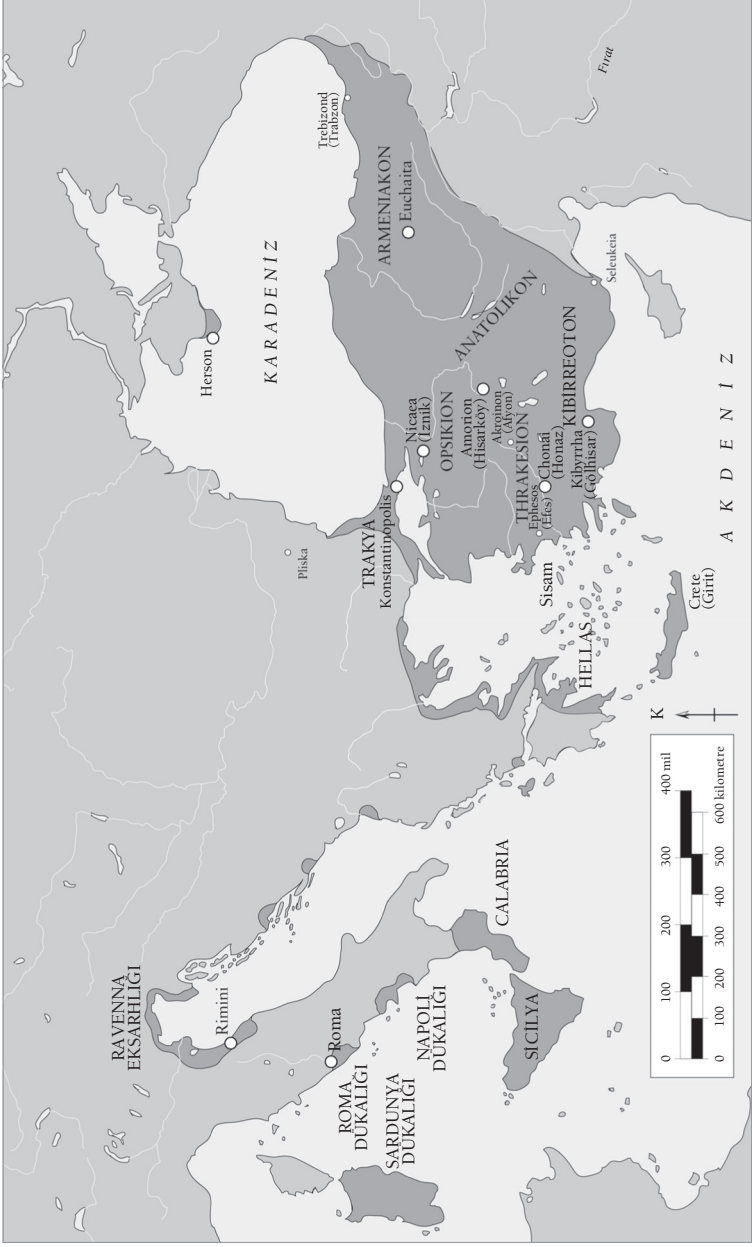
KİTAP HAKKINDA

Giriş bu kitabın usulen başladığı I. Konstantin saltanatının gereken evveliyatını sunduğu kadar, Bizans dünyasını kronolojik ve coğrafi bağlamına yerleştirmeyi de amaçlar.

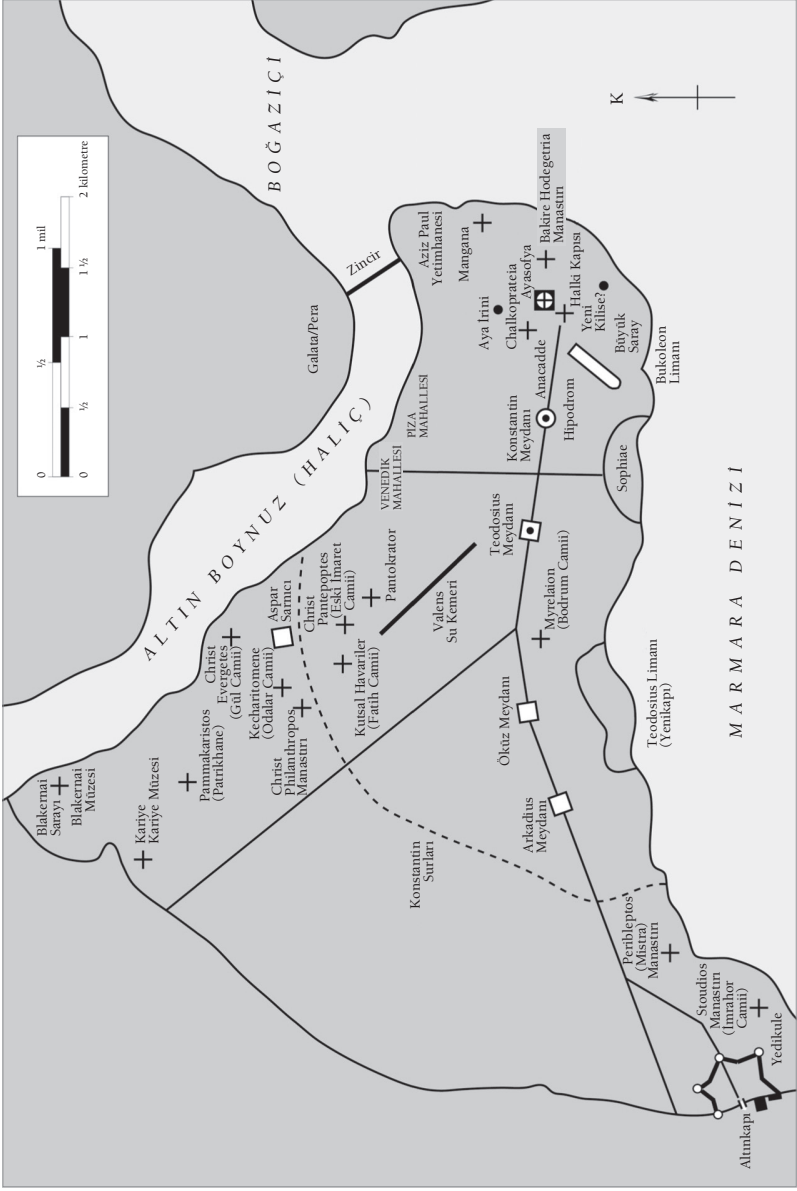
Sekiz ana bölüm aynı ilkelerle düzenlendi. Her bölümün yarısı *olaylara* (büyük ölçüde, Bizans'ta Kilise ve doktrin meseleleriyle ilgili konuları içeren siyasi tarihe) ayrılmış olup, diğer yarısı *altyapıların* (önemli ekonomik ve toplumsal tarih meselelerinin) ve *ortamın* (geniş anlamda hem maddi ortamla/kosullarla hem de her dönemin egemen entelektüel eğilimleriyle ilgilenen kültürel tarihin) araştırılmasını kapsıyor. Dokuzuncu Bölüm hikâyeyi Konstantinopolis'in 1453'te düşüşünü izleyen günden alıp bugüne getiriyor. Ek, yüzyıllar boyu ya Bizans'la birlikte ya da ona karşı çarpışan başlıca halklara dair faydalı bir genel bakış sunuyor.

Harita 1. 400'lü yıllarda Bizans İmparatorluğu.

Harita 2. Önemli askerî komutanlıklarıyla 8. yüzyılda Bizans İmparatorluğu.

Harita 5. Belli başı Bizans ve Osmanlı anıtlarıyla Konstantinopolis.

Bizans Nedir?

Çoğu kimse için Bizans tanıdık bir dünya değildir. İngilizcede “Byzantine” kelimesi daima aşırı karmaşık bir şeyi nitelelendirmekte kullanılırken, Fransızcadaki “c’est Byzance” muhteşem ve lüks bir şey anlamına gelir. Öyleyse kelimeler yanlış yönlendirici olabilir, peki ya tuğlalar ve taşlar? Mahallinde Bizans kalıntıları büyük ölçüde iki kategoriye ayrılır: kiliseler ve surlar. Kiliseler çok daha fazla olup çok daha fazla dikkat çekmişti. Bunların varlığı Bizans’ın Kilise ve inanç meselelerinin kesinlikle merkezde olduğu bir devlet olduğu fikrini onaylıyor görünür. Bu kiliselerin mozaiklerle, fresklerle, ikonalarla ve renkli mermerlerle şatafatlı bir biçimde süslü oluşu ziyaretçileri büyüler ve aşkınlığa odaklı neredeyse zamandan münezzehe bir mekâna alır götürür. Surlarsa tersine genellikle görmezden gelinir. Onlara pek fazla bakılmaz ve hemen hemen aynı görünürler. Oysa daha yakından incelenmeyi hak ederler. Surlar her yönden düşmanlara karşı sürekli savaş halinin belirleyici özellik olduğu çok uzun bir tarihe sahip bir devletin işaretidir. Bunlar önemli şehirleri korumak için inşa edilmiş, bu şehir merkezleri büyüdüğünde yer açılması için yıkılmış, sürekli tamir edilmiş ve bunları inşa edenleri anmak için yazıtlarla süslenmiştir. Surlar bize bir devletin ve onun sade-

ce ibadet etmekten çok daha fazlasını yapmış olan halkının tarihini hatırlatır.

Bu kitabın mütevazı amacı bu devlet hakkındaki temel bilgileri bir araya getirmek, dürüst ve ciddi bir anlatım sağlayarak stereotiplere meydan okumak ve onu sağlam bir şekilde hem Avrupa, hem de Ortadoğu Ortaçağı bağlamına yerleştirmektir. Bizans, ayakta kaldığı sürenin büyük bir bölümünde her ikisine de iştirak ederek ama yine de farklı bir yol izleyerek Doğu ile Batı arasında bir konum işgal ettiği için onu görmezden gelmek kolay, hatta elverişlidir. Fakat göstermeyi umduğum gibi, Bizans Avrupa tarihinin vazgeçilmez ve şaşırtıcı bir parçasıdır. Ciddiye alınması gerekir.

Bu kısa açılış kısmında bile bir problemle karşı karşıyayız. Görenek ya da alışkanlık sonucunda bazen onları sorgulayamasak da isimler son derece mühimdir. Bizim meselemizdeki problem Bizantion (Byzantium) ismidir. Bu, eski bir şehre (Yunanca Byzantion), Atina yakınlarındaki bir Megara kolonisine atıfta bulunur. M.Ö. 7. yüzyılda Konstantinopolis'te, modern çağın İstanbul'unda* bulunmuştu. Asıl "Bizans" ("Byzantine") terimi 16. yüzyılda (bkz. Dokuzuncu Bölüm) bu kitaba konu olan tarihî devleti belirtmek için türetilmiştir. Fakat bu, o devletin yurttaşlarının bırakın onunla özdeşleşmeyi, iştirak etmedikleri bir addı. Bu, Fransa'ya Lutesya ya da Britanya İmparatorluğu'na Londinya demek gibidir. Bizans dediğimiz halk kendisine Romalı diyordu. Akıllarında Augustus'un imparatorluğuyla kendi devletleri arasındaki siyasi mevcudiyette kesinti yoktu; bu birçok yönden doğrudur. Bu adlandırma, örneğin 4. ve 5. yüzyıllar arasında devletin hükümdarlarının kesintisiz bir silsile içerisinde kendilerine Roma imparatoru demelerinde bulunabilir. Bu devletin doğulu komşu ve düşmanları terimi benimsemişti: Hem Selçuk, hem de Osmanlı Türkleri bu devletten ve topraklarından Rum olarak bahsetmekteydi. Modern Yunancada *romios* (Romalı, ama Yunan anlamında) en azından 20. yüzyılın

(*) İstanbul adı sur içine giderken "Nereye gidiyorsun?" diye sorulduğunda, Rumca "Şehre" anlamına gelen "İstin polis" cevabının Türkler tarafından da yaygın şekilde kullanılmasından gelmektedir – ç.n.

sonlarına kadar geçerliydi. Fakat hem Batı'daki hem de Balkanlardaki çok sayıda başka devletler İmparatorluğu "Yunan" diye adlandırıyordu. Batı söz konusu olduğunda, bunun nedenini anlamak kolaydır. 800 yılında Roma'da bir Roma imparatoru taç giyince (bkz. Dördüncü Bölüm) diğer imparatorluğa da artık Romalı denilemezdi; o nedenle Yunan ya da Konstantinopolisli denildi. Bizans İmparatorluğu'na "Konstantinopolisli" denilmesi gayet anlaşılırdı: Bu, onun potansiyel yetki ve etki alanını başkentine indirgemek ve Romalı sıfatının gerektirdiği daha evrensel iddiaları reddetmek anlamına geliyordu. "Yunan" tabiri çok daha sorunluydu. Doğuda Yunancanın hâkim dil olduğu doğrudu ama sözcüğün kendisi olumsuz bir çağrışıma sahipti: Pagan anlamına geliyordu. Bu yüzden Hıristiyan bir devletin kendisini küfür anlamına gelen bir sözcükle özdeşleştirmesi imkânsızlaşmıştı.

"Bizans" ("Byzantine") teriminin evrensel olarak kabul görmesi uzun zaman almıştı ancak gerçek alternatif olan Roma'nın, diyelim ki 300'den sonraki döneme hitap ettiğinde, yanıltıcı olduğu düşünülüyordu. Sıfatlar ayırımı daha açık bir hale sokmak için getirilmişti; mesela Doğu Akdeniz dünyasını ve Levant'ı ima eden, bu nedenle de İtalya'daki uzun Bizans varlığını dışlayan Doğu Roma. Daha yeni olarak, "Roma Ortodoks" (Roma Katolik benzeri) dinsel dogmayı vurgulayacak şekilde kullanılmıştı. Anakronik olduğundan değil ama terim sorunludur. Doğru inanç manasına gelen Ortodoksluk her Hıristiyan Kilisesi'nin kendisi için iddia ettiği bir özellikti. Büyük ölçüde Doğu Avrupa ve Ortadoğu'nun bazı kısımlarını işaret eden mevcut kullanım modern bir olgudur; bunun Ortaçağ'a uygulanması yanıltıcı olurdu. O nedenle, aşağıda geleneksel "Bizans" ("Byzantine") ya da "Bizantion" ("Byzantium") terimi karışıklığı önlemek için kullanılacak fakat okuyucular bunun sorunlu yapısının farkında olmalıdır.

İsim sorununu hallettikten sonra bir başka önemli sorunla karşı karşıyayız: kronoloji. Sondan başlamak daha basittir: Mayıs 1453'te Konstantinopolis Bizans İmparatorluğu'nun sonunu belirtecek şekilde Osmanlılar tarafından ele geçirilmiş-

ti. Başlangıcı ise çok daha belirsiz olup hâlâ hararetle tartışılmaktadır. Uzun vadeli bir perspektifi benimseyenler (benim gibi) imparatorluğun başlangıcını I. Konstantin'in saltanatı (324-337) olarak belirler. Bunda Bizanslıların kendilerini algılama şeklini takip etmekteyiz. Konstantin, Konstantinopolis'i kurduğuna ve kent çabucak imparatorluğun başkenti olduğuna, 1453'te fethedilene kadar da bu rolü sürdürdüğüne göre Bizans tarihinin başlangıcını sonraki bir tarihe koymak için az sebep görüyorum. Bu, hiçbir şekilde bu 4. yüzyıl devletinin, bin yıllık varlığı esnasında değişmeden kalmış olduğunu ima etmez; hiçbir şey hakikatten bu kadar uzak olamaz. Yine de benim kafamda imparatorluğun geçirdiği değişiklikler asla tamamen farklı bir devlet oluşturacak kadar radikal değildi: Örneğin imparatorluğun sonuna kadar hukuk sistemi büyük ölçüde Roma'nın imparatorluk dönemine kadar giden hukuka dayanıyordu. Başkent, anıtları, imparatorluk makamı, kurumları ve törenleri, hepsi de onları geçmişe bağlayan asıl unsurları bilinçli olarak sürdürmüştü. Eğer I. Konstantin bir zaman makinesine girseydi ve son Bizans imparatoru, adaşı XI. Konstantin'i ziyaret etseydi kesinlikle devletin ve başkentinin üzücü durumundan tedirginlik duyardı ama yine de kurmuş olduğu şehirde özellikle birkaç işaret noktasıyla tanıdık birçok unsur bulabilirdi.

Devletler sadece zamanda değil, mekânda da var olur. Bizans İmparatorluğu'nun coğrafi kapsamı uzun tarihi boyunca önemli dalgalanmalardan geçmişti. Onun geniş dış hatlarını bir dalganın hareketiyle kıyaslayabiliriz. Neredeyse dört milyon kilometre kareyi kapsayan ve Britanya'dan günümüz Cezayir'ine, Portekiz'den Mezopotamya'ya kadar yayılan muazzam bir Roma İmparatorluğu iken, 395'te idari olarak doğu kısmı yaklaşık 1,4 milyon kilometre karelik bir alanı kapsayan ve kabaca Belgrat'tan şimdiki Libya'ya kadar giden bir çizginin doğusunda uzanan (bkz. Harita 1) doğu ve batı kısımlarına bölünmüştü. Siyasi gelişmeler nedeniyle bölünme kalıcı hale gelmişti fakat 6. yüzyılda I. Jüstinyen zamanında İtalya, İspanya'nın güney şeridi ve günümüzün Tunus, Cezayir ve Libya'sının tekrar alındığı fetih savaşları sonucunda Akdeniz'in bir kez da-

ha içdeniz haline geldiği kısa bir dönem için, bu tersine döndü. Doğu'da bu bir demografik ve ekonomik genişleme dönemi idi. Jüstinyen'in 565'teki ölümünü izleyen dönemde İtalya'nın büyük kısmı ve İspanya'daki topraklar, 7. yüzyılın ikinci on yılından sonra ise Mısır, Suriye ve Filistin önce Perslere, sonra da kalıcı şekilde Araplara kaybedilirken, güney Balkanlar, özellikle de Yunanistan Konstantinopolis'in fiili kontrolünden büyük ölçüde çıkmıştı. 7. yüzyılın sonunda Kuzey Afrika da işgal edilmiş, imparatorluğa İtalya'da bazı yerler (Sardunya, Calabria ve Sicilya; iç bölgeleriyle birlikte Napoli ve Roma, ayrıca Rimini'den Dalmaçya kıyısına doğru dar bir toprak şeridi; bkz. Harita 2) ve açıkça Ege'nin iki kıyısına toplanmış, imparatorluk topraklarının neredeyse yarısını fiilen yitirmişti. İzleyen üç yüzyıl boyunca Bizans, Arap saldırısını önce yavaş yavaş durdurup bir sınır bölgesini aşağı yukarı sabitleştirmeyi, sonra da Balkanlar'daki egemenliğini geri alıp nihayet Anadolu ve Suriye'de doğu ve güneye ilerlemeyi başarmıştı. Toprak kazançları ne gösterişli, ne de istikrarlıydı (bkz. Harita 3). 11. yüzyılın ikinci yarısından itibaren iki zorlu düşmanın, İtalya'da Normanların, doğuda ise Selçukluların ortaya çıkışı devletin sınırlarını kemirerek onu bir kez daha güney Balkanlar'a ve Anadolu'daki bir merkeze sıkıştırmıştı. Birinci Haçlı Seferi (1096-1099) Levant'ın manzarasını değiştirdi ve onun kuyruğundaki Bizans Anadolu'da ve Suriye'de genişlemeyi başardı ama bu Dördüncü Haçlı Seferi ordularının Konstantinopolis'i ele geçirdiği ve Bizans İmparatorluğu topraklarını düzinelere küçük devlete ayırdığı 1204'te kesinlikle kontrol altına alındı. Yeniden fetih 1261'de oldukça hızlı oldu, fakat varlığının son iki yüzyılında Bizans İmparatorluğu sürekli küçüldü. Çoğu 14. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Türklerince ele geçirilen Anadolu ilk elden gidecek olmalı; bunu çabucak Balkan vilayetleri izledi ve varlığının son elli yılında Bizans ayrı ayrı ve birbiriyle ancak denizden bağlantılı birkaç şehir devletinden ibaretti (bkz. Harita 4).